

REHÁK GÉZA

Fékek és kétségek a turizmus fejlesztését illetően a hatvanas évek elején

Napjainkban főként a nyári hónapokban százezres, sőt milliós tömegek kelnek útra, hogy külföldön hódolhassanak a turizmus nyújtotta lehetőségeknek. Nyilvánvaló, hogy ez milyen haszonnal kecsegtet az aktív forgalomból részesedő államok számára, melyek általában meg is tesznek minden tőlük telhetőt, hogy minél több vendéget vonzzanak területükre. Ezek a bizonyosságok azonban korántsem voltak ilyen egyértelműek a '60-as évek fordulóján. Jelen tanulmányban előbb röviden vázoljuk az idegenforgalom felemás kibontakozását 1960-ig, a továbbiakban pedig néhány jellegzetes forrás segítségével bemutatjuk a kádári vezetés elbizonytalanodását a szektor fejlesztését illetően.¹

Bár a forradalom 1956 őszén elbukott, az októberi események traumáját követően gyorsan újjászervezett magyar pártvezetés számára az előző évek elhibázott gazdaság- és társadalompolitikájához való visszatérés többé nem jelenthetett alternatívát. 1956–1957 fordulóján az ország válságos helyzete számos, a megújulást szolgáló intézkedés azonnali bevezetését kényszerítette ki, melyek több tekintetben a sztálinista államszocializmus radikális korrekciójához vezettek.² A hatalom gyors stabilizálódása (1957 tavasza) után természetesen lekerültek a napirendről a gyökeres változások, azonban a hazai adottságokra alapozott szocializmusépítés meghirdetése, az életszínvonal, a fogyasztás növekedésének folyamatos biztosítása az új vezetés szemében a továbbiakban is a tartós stabilitás kulcsává vált.³

A módosított, racionalizáltabb, pragmatikusabb fejlődési pályán a világszerte dinamikusan fejlődő turizmusnak is szerep jutott. A népek békés érintkezésének társadalmi berendezkedésre tekintet nélküli felkarolása egyrészt a súlyos gazdasági helyzetben könnyen szerezhető devizális bevételekkel kecsegtetett, másrészt javíthatta a nyugat szemében illegitim rezsim nemzetközi megítélését. Az idegenforgalom irányába való nyitást a kádári vezetés számára megkönnyítette, hogy csak követnie kellett az ország második világháborút

¹ A tömegessé váló, mindenekelőtt üdülési, kikapcsolódási céllal folytatott, határokon is átvélő utazást az általunk vizsgált időszakban elsősorban idegenforgalom néven illették. Napjainkban azonban már szerencsésebbnek tartják a rokon értelmű turizmus kifejezés használatát. Tanulmányunk a nemzetközi, aktív turizmus kapcsán felmerülő problémákra összpontosít. Ezen belül is elsősorban a tőkés forgalomra koncentrálunk, mivel alapvetően e mentén rajzolódott ki a kádári vezetés turizmussal kapcsolatos álláspontja. A baráti államok viszonylatában bonyolódó utazásra ugyanis a kölcsönösség miatt úgy tekintettek, mint amely tényleges hozamot nem jelent.

² Berend T. Iván: *Terelőúton*. Budapest, 1999. 140–172.; Pető Iván – Szakács Sándor: *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985*. Budapest, 1985. I. 298., 313–318.

³ Lásd: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962*. Budapest, 1964. 19–24.; Berend T. Iván: *Gazdasági útkeresés 1956–1965*. Budapest, 1983. 17–28.

megelőző hagyományaiból merítő, Nagy Imre első miniszterelnökségének idejétől formálódó új csapásirányt.

A nemzetközi turizmus kibontakozásának lehetőségével – a munkásüdültetésen túlmutatóan – az 1955-ös év kecsegtetett először. Az ekkor életre hívott Országos Idegenforgalmi Tanács (OIT) a szektor létjogosultságának ismételt állami elismerését jelentette.⁴ 1955-ben az erőfeszítések eredményeképpen majdnem 50 000-en, több mint kétszer annyian utaztak be az országba, mint az előző évben.⁵ Természetesen ez még igen szerény eredményt jelentett, de jelezte a gyors fejlődés lehetőségét. A sajtó 1956 nyarán már „örvendetesen fellendülőben lévő idegenforgalmunkról” adott hírt.⁶ Az MDP Központi Vezetőségének 1956. július 18–21-i ülésén elfogadott, azonban a forradalom által elsöpört második öt éves terv irányelvei között pedig az ágazat felértékelődésének jeleként a turizmus fejlesztését célzó beruházási elképzelések is szerepeltek.⁷

Így, amikor 1956 decemberétől az újjászerveződő pártállam a legsürgősebb gazdaságpolitikai döntéseket meghozta, nem feledkezett meg a turizmusban rejlő lehetőségekről sem.⁸ Azonban a forradalom vérbe fojtását rosszálló nemzetközi közvélemény mellett az 1957-es szezont az erőfeszítések ellenére sem sikerült, nem is sikerülhetett megmenteni.⁹ Míg 1956-ban, főként az októberi eseményeket megelőzően, majdnem 125 000-en utaztak

⁴ A Minisztertanács 3010/1955. (I. 12.) számú határozata alapján jött létre 1955 januárjában az idegenforgalom elvi irányítása és az addigiaknál hatékonyabb koordináció érdekében. Dr. Kovács László–Takács János: *Az idegenforgalom alakulása és fejlődése Magyarországon 1945–1965*. Budapest, 1966. 77.

⁵ *Idegenforgalmi adattár 1958–1965*. Budapest, 1966. 13.

⁶ Például: „Nagyon forgalmas az idén Balatonalmádiban is a magyar tenger partja, és szinte nem múlik el egyetlen nap sem, amikor a sétahajózni akaró, a kikötőbe igyekvő tömegben itt-ott ne hallatszana külföldiek beszélgetése, mintegy bizonyítékként örvendetesen fellendülőben lévő idegenforgalmunknak.” *Megjegyzés*. Veszprémmegyei Népújság, 1956. július 13.

⁷ A turisztikai fejlesztéseket az életszínvonal-politika célkitűzései között „elrejtve” tették közzé, ugyanakkor a megnevezett előirányzatok nem hagytak kétséget afelől, hogy a nemzetközi forgalom fellendülésétől – akár a dolgozók üdültetésének háttérbe szorítása árán is – gazdasági, politikai hasznot várt a vezetés. E szerint: „A szállodai szobák számát öt év alatt legalább 35%-kal, ezen belül az igenforgalom követelményeinek megfelelő szobák számát mintegy kétszeresére kell növelni, részben úgy, hogy a régebben szállodai célokra szolgáló épületeket e célra vissza kell adni. Ezzel is elő kell segíteni a kölcsönös, turisztikai célú utazások növekedését.” Az ország egyes területeinek fejlesztése kapcsán is kiemelték: „Fokozottabban kell kihasználni országunk adottságait a hazai és külföldi turistaforgalom növelésére.” *Irányelvek a magyar népgazdaság fejlesztésének második öt éves tervéhez*. Veszprémmegyei Népújság, 1956. július 27.

⁸ Már 1956. december 10-ére készen állt az előterjesztés, amely a „szállodaiparunk és idegenforgalmunk tárgyában soron kívül teendő intézkedésekről” szólt. Az anyag a forradalomnak a nemzetközi turizmusunkra gyakorolt negatív hatásainak rövid elemzése után meghatározta a legsürgősebb feladatokat a „jelentős devizabevételt biztosító idegenforgalmunk” fenntartása és mielőbbi növelése érdekében. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) M-KS 288. f. 23/1957/4. öe. Előterjesztés a Minisztertanács részére szállodaiparunk és idegenforgalmunk fejlesztése tárgyában soron kívül teendő intézkedésekről, 1956. december 10.

⁹ Erről lásd: MOL M-KS 288. f. 23/1957/4. öe. A Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium előterjesztése a Gazdasági Bizottsághoz az 1957. évi idegenforgalomról, 1957. február 5.; MOL M-KS 288. f. 23/1957/4. öe. a Gazdasági Bizottság 1957. február 18-i ülése; 10.142/1957. sz. határozat az 1957. évi idegenforgalomról, 1957. március 2.

be az országba, 1957-ben csak 76 000 turista érkezett, ráadásul a visszaesés éppen az üd-
vösnek tekintett tőkés forgalom tekintetében volt jelentősebb.¹⁰

Ez az év tehát, ami az idegenforgalom immáron kívánatosnak vélt felfuttatását illeti, in-
kább a közeljövő legsürgősebb feladatainak számbavételével, a majdani fejlesztések elő-
készítésével, körvonalazásával telt el.¹¹ A turizmus felértékelődése kapcsán a nyugati turis-
ták fogadóterületeként Budapest mellett a Balaton-part jöhetett leginkább szóba, turisztika-
i hagyományai, természetföldrajzi adottságai folytán.¹² A felhalmozott évtizedes lemarad-
ás, a közművesíttetés hiánya mellett azonban a tópart szinte teljesen alkalmatlan volt
nagyobb számú vendég „európai” nivójú kiszolgálására. A komolyabb mértékben 1958-tól
meginduló beruházások tehát elsősorban az addig teljességgel elhanyagolt kommunális inf-
rastruktúra megteremtését szolgálták, az idegenforgalmi szempontból kiemeltnek minősít-
ett településeken. A szálláshely-kapacitást növelő szállodai beruházások pedig e hiányos-
ságok pótlása után voltak lehetségesek.

Budapesten legalább a város egyéb funkcióiból fakadó alapinfrastruktúra úgy-ahogy
a turisták rendelkezésére állt. Itt kezdettől fogva a férőhelyhiány jelentett alapvető gondot.
A szállodai kapacitás nagymértékű csökkenésének okai között időrendben is az első helyen
állt a világháború pusztítása okozta súlyos veszteség (Carlton, Hungária, Duna-palota). To-
vább súlyosbította a helyzetet, hogy a megmaradt létesítmények egy részét is más célokra
foglalták le, illetve azok a kiépülő pártállami apparátus kezébe kerültek (például az Espla-
nade 300, a Pannónia 176, a Wien 95, a Bellevue 66 férőhellyel). Végül az újjáépített Royal
Szálló körülbelül 600 férőhellyel a forradalom harcainak esett áldozatául.¹³

Mindenesetre megállapíthatjuk, hogy az ország politikai stabilizálódása, illetve az ide-
genforgalom felvirágoztatását támogató elhatározást követő kezdeti lépések már 1958-ban
éreztek pozitív hatásukat.¹⁴ A beutazó forgalom meghaladta a 150 000-et, ezzel túlszár-

¹⁰ 1956-ban 11 600 nyugati vendég érkezett az IBUSZ-on keresztül, a következő évben mindössze
2700. MOL M-KS 288. f. 23/1960/15. öe. Előterjesztés a Pénzügyminisztérium Kollégiumához
idegenforgalmunk helyzetéről, 1960. szeptember 6.

¹¹ Ismét megalakították például a kommunista hatalomátvételt követően felszámolt Balatoni Intéző
Bizottságot (BIB) a balatoni fejlesztések egységes irányítása, koordinálása érdekében. Ezzel kap-
csolatban lásd: *Gazdát keres a Balaton*. Középdunántúli Napló, 1957. február 10. „Van már erő és
igyekezet az illetékesekben is végre, hogy a Balatoni Intéző Bizottságot haladó hagyományaink
közé sorozzuk, és közel tízéves tetszhalálából életre támasszuk.”

¹² Erre vonatkozóan lásd például: *Hogy szebb legyen a magyar tenger! A Somogy és Veszprém me-
gyei képviselőcsoportok balatonfüredi ülése*. Középdunántúli Napló, 1958. április 9. A tanácsko-
záson Jakab Sándor, az Országos Idegenforgalmi Tanács Titkára kifejtette: „Hasznosítsuk a nem-
zeti kincset, melyet a Balaton képvisel! [...] A felszabadulás előtt a Balaton és környéke a szűk
uralkodó úri réteg kizárólagos birtoka volt, a dolgozó tömegek kiszorultak élvezetéből. A felszaba-
dulást követő években a tavat a dolgozó nép vette birtokába, azonban népgazdasági terveinkben
a Balatonkörnyék fejlesztése nem kapott megfelelő helyet.”

¹³ Összességében, amíg 1937-ben Budapesten 9498 szállodai férőhelyből 7248 felelt meg az idegen-
forgalom követelményeinek, addig a város 1959 végén már csak 3267 férőhellyel rendelkezett,
amiből mintegy 2000 volt a nyugati igényeknek megfelelő. Ráadásul ennek következtében jelentő-
sen nőtt a zsúfoltság, csökkentve a komfortérzetet. Az egy szállodai szobára eső férőhelyek száma
az 1937. évihez képest 10–24%-kal növekedett, általánossá vált a pótágyak beállítása. „Az egy-
ágyasnak nyilvánított szobák a gyakorlatban sokszor kétágyasak, a kétágyasak pedig három-négy
ágyasak” – állapították meg. MOL M-KS 288. f. 23/1960/15. öe. Előterjesztés a Pénzügyminiszté-
rium Kollégiumához idegenforgalmunk helyzetéről, 1960. szeptember 6.

¹⁴ 1958-tól kezdeményezések történtek az útlevíl- és vízumszabályozásnak a turizmus érdekében tör-
ténő átalakítására is. Ennek egyik első, kézzel fogható eredménye volt, hogy a brüsszeli világkiál-
lításon felállított magyar pavilonban lehetővé tették a nyugati turisták számára, hogy huszonnégy

nyalta a „felszabadulást” követően addig legsikeresebb, 1956-os év eredményeit. A tőkés országokból már több mint 25 000-en keresték fel hazánkat, lényegében ugyanannyian, mint az „ellenforradalom” évében.¹⁵

A turizmus addigi eredményeinek mintegy elismeréseként a gazdasági-politikai vezetés 1959-ben első alkalommal kerített sort annak alaposabb megvizsgálására, hogy a hazai adottságokat, valamint a szocializmus alapvető irányelveit figyelembe véve mit várhat a szférától. Egyrészt a kevésbé dogmatikus politikai gyakorlat kibontakozásával az addig elhanyagolt területen kínálkozó lehetőségek a pragmatikusabban gondolkodó funkcionáriusok érdeklődését is felkeltették. A források tanúsága szerint ebben az időszakban egyesek már mint egy lehetséges „újabb népgazdasági ágazat”-ot emlegették az idegenforgalmat a központi vezetés előtt is.¹⁶ Másrészt ezzel összefüggésben a turizmus lehetőségeinek átfogó vizsgálatára készítette a pártközpontot az, hogy az ötvenes évek végétől ismét növekedtek a gazdasági feszültségek, és újból megindult a kiútkeresés, illetve az alternatív devizaszerzési források felkutatása.¹⁷

Az idegenforgalom fejlesztése tárgyában készült első összefoglaló előterjesztés, számba véve az ország fogadóképességét, a komolyabb szállodai beruházások költségeit, illetve a várható növekedést, visszafogott előirányzatokat határozott meg. Összességében egy „realista”, az ország politikai, gazdasági lehetőségeivel számot vető javaslat született „elmaradt idegenforgalmunk erőteljes, de reális, illúziómentes fejlesztéséről”.¹⁸ Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy elsősorban Budapest vonatkozásában indítványoztak nagyobb arányú beruházásokat, figyelembe véve, hogy csak a főváros rendelkezik egész évben kihasználható nemzetközi turisztikai vonzeróval. A férőhelyhiány csillapítása érdekében a következő öt-éves tervben, 1961–1965 között Budapesten körülbelül 900 olyan szoba létesítését tartották szükségesnek, amely külföldiek elhelyezésére is alkalmas. Az 1965–1975-re vonatkozó távlati tervezés során is a fővárosra kívántak koncentrálni, s kihasználva a gyógyvizeiben rejlő

órán belül vízumot kapjanak. Bencsik Péter–Nagy György: *A magyar úti okmányok története 1945–1989*. Budapest, 2005. 56.

¹⁵ Ebből majdnem 5000-en érkeztek az IBUSZ szervezésében, tehát jóval fele annyian, mint 1956-ban. Mivel a legnagyobb devizabevétellel a szervezett utazással érkező nyugati turisták kecsegtettek, ez a visszaesés igen kedvezőtlenül befolyásolta az idegenforgalommal kapcsolatos bevételi célkitűzéseket. *Idegenforgalmi adattár*, 13–17.

¹⁶ „A Bulgáriából hazatért magyar Párt- és Kormányküldöttség nyilatkozata és a kormány eddigi intézkedései arra utalnak, hogy az idegenforgalom jelentőségét hazánkban is felismerték. A bolgár példa követése nálunk is azt eredményezheti, hogy az idegenforgalom mint egy újabb népgazdasági ágazat léphet elő.” Bebrits Lajos javaslata hazánk idegenforgalmi lehetőségeinek kihasználására. MOL M-KS 288. f. 23/1959/2. öe. 1958. november 18. Ennek kapcsán érdemes felidézni Onódy Lajos történetét is. Tischler János: *Az Onódy-ügy, 1964*. In: Rainer M. János (szerk.): „Hatvanas évek” Magyarországon. Budapest, 2004. 242–243.

¹⁷ Az 1958-tól induló hároméves terv céljainak meghatározásakor a korábbi tapasztalatok óvatosságra készítették a gazdaságpolitikát, azonban rövid idő alatt ismét felülkerekedett a gyors növekedés alapelve. Így annak ellenére, hogy célul tűzték ki a fizetési mérleg egyensúlyba hozatalát, az egyensúly irányába mozdulást csak 1958-ban tudta a gazdaság teljesíteni, inkább az 1957-ben felhalmozott készleteknek köszönhetően. Ezt követően ismét jelentős külkereskedelmi passzívum keletkezett. Pető–Szakács: *A hazai gazdaság négy évtizedének története*, 377., 382–388.; Földes György: *Az eladósodás politikatörténete*. Budapest, 1995. 24–30.; Berend: *Gazdasági útkeresés*, 91–111.

¹⁸ MOL M-KS 288. f. 23/1959/7. öe. A Közlekedés és Postaügyi Minisztérium „Az idegenforgalom fejlesztése” című előterjesztése a Gazdasági Bizottsághoz, 1959. május 26.

lehetőségeket, végső célként fürdővárossá való kiépítését tűzték ki.¹⁹ Az ennek szellemében hozott párthatározat kimondta, hogy a Duna-partra tervezett szállodasor helyét még 1959-ben ki kell jelölni, emellett sort kell keríteni a Margitszigeti Ybl-fürdő újjáépítésére is. A Balaton-part esetében részben a szezonális kihasználtság miatt sem javasoltak nagyobb mérvű beruházásokat. A várhatóan itt is növekvő forgalom elhelyezését a nem nagy befektetéssel járó motelek és kempingek létesítésével kívánták megoldani.²⁰

A gazdaságpolitikai vezetés a turizmus fejlesztéséről

1959-ben már több mint 189 000 fő kereste fel hazánkat, a tőkés országokból érkezők száma meghaladta a 37 000-et, ami az előző évhez képest majdnem 50%-os növekedést jelentett.²¹ A meginduló beruházások, az utazás adminisztratív terheinek csökkentése tehát máris pozitív eredményeket mutatott, ami a továbbiak tekintetében bizakodásra adott okot. Ugyanakkor az ország általános gazdasági mutatói, mindenekelőtt a tőkés fizetési mérleg tovább romlott.²² Ennek következtében 1960-ban – az 1959-ben megindult elemzéseket folytatva – a pártközpont nagyobb intenzitással látott hozzá annak felderítéséhez, hogy a turizmus mint devizaszerző alternatíva a szocialista gazdaság számára milyen lehetőségeket hordoz magában.

Lehet-e az idegenforgalom valóban „újabb népgazdasági ágazat”? – a kérdés felértékelődését jelzi, hogy ezúttal a Pénzügyminisztérium (PM) és nem az idegenforgalom kapcsán egyébként illetékes Közlekedési és Postaügyi Minisztérium készített előterjesztést a pártvezetés részére. Az anyag kiindulópontjául azon nézetek azonnali cáfolata szolgált, melyek szerint a szektor népgazdasági ágazat lehet: „Ami az idegenforgalmat mint bevételi forrást illeti, szembe kell szállni azokkal az irreális elképzelésekkel, amelyek a forgalom fejlesztésétől fizetési mérlegünket lényegesen befolyásoló eredményeket várnak.”²³ A kijózanító ellenérvek a következőképpen szóltak: A tőkés turizmusból származó bevétel a fizetési mérlegnek mindössze 6,2 ezrelékét fedezi. Még akkor is, ha az ország perspektivikusan cé-

¹⁹ Uo.

²⁰ MOL M-KS 288. f. 23/1959/7. öe. A Gazdasági Bizottság június 8-úlése és a Gazdasági Bizottság 10.212/1959. sz. határozata az idegenforgalom fejlesztéséről. A határozattal egy időben nyitottak meg a Balaton mentén az első motelek és kempingek. A brüsszeli világkiállításon vásárolt favázas moteleket a déli parton, Földváron és Siófokon, az északon pedig Tihanyban és Keszthelyen állították fel. Major Béla (szerk.): *Balaton*. Budapest, 1963. 78. Kempingekből mindjárt 14-et létesítettek a tó legalkalmasabb, már korábban is gyakran sátoráborozásra használt területein. Szauer Richárd: *Baltoni camping*. Budapest, 1960. 4.

²¹ Ezen belül az IBUSZ turistaforgalma – miközben a leghatékonyabb devizaszerzési módot jelentette – 11 877 főre, tehát az előző évi több mint duplájára emelkedett, és először haladta meg az 1956-os rekordforgalmat. *Idegenforgalmi adattár*, 13–17.

²² A hároméves terv feszültségei 1959-től fokozottan jelentkeztek. A beruházások növekedésével párhuzamosan 1959–1960-ra az ország keménydeviza-adósságállománya egyharmaddal emelkedett, s ami különösen kedvezőtlen volt, a tartozások kétharmada hat hónapon belül esedékes rövid lejáratú hitel volt. Pető-Szakács: *A hazai gazdaság négy évtizedének története*, 390.; Berend: *Gazdasági útkeresés*, 172–179.

²³ A mondat igazolja, hogy egyes funkcionáriusi, illetve szakmai körökben valóban élt a hit, hogy a szocializmus felépítésével egy időben professzionális idegenforgalom teremthető, amely politikai haszna mellett az ország devizagondjaira is gyógyírt jelenthet. MOL M-KS 288. f. 23/1960/15. öe. Előterjesztés a Pénzügyminisztérium Kollégiumához idegenforgalmunk helyzetéről, 1960. szeptember 6.

lul tűzi ki, hogy az idegenforgalom a második ötéves terv végére érje el az 1937-es szintet,²⁴ a tőkés idegenforgalmi aktív egyenleg maximum 3–4 millió \$-ra (36–48 millió devizaforintra) volt becsülhető. Ez a várható fizetési mérlegnek továbbra is csekély hányadát, 0,5–1%-át érné el.²⁵ Az utasforgalomra és a várható pénzügyi bevételekre vonatkozó előrejelzések igen józanok és borúlátóak voltak; a hamarosan bekövetkező forgalomnövekedésre nem sokan számítottak.²⁶ (Pedig a minden területet átható permanens fejlődés ideológikus hitével felvértezett bürokratikus apparátusra egyáltalán nem volt jellemző a fejlődési lehetőségek alulbecslése.)²⁷ A negatív megítélés oka talán éppen az lehetett, hogy a turizmus nem volt beilleszthető a marxizmus politikai gazdaságtan alapelvei által meghatározott célkitűzések közé. Ekként semmiképpen sem számíthatott arra, hogy a kiváltságolt ipar-nehézipar beruházási rangjára emelkedjen, annál is inkább, mert a „turistaipar” olyan infrastruktúrális fejlesztések sorát követelte volna meg, melyek felkarolására a kommunista vezetés a legkevésbé volt fogékony.

Az idegenforgalom lehetőségeinek leértékelése mellett a Pénzügyminisztérium is leszögezte, hogy az ágazat politikai, gazdasági hasznáról a továbbiakban sem lehet lemondani. Ennek figyelembevételével a PM illetékesei a következő elvi megállapításokra jutottak: Az idegenforgalomban a baráti reláció elsősorban politikai és kulturális jelentőségű, a devizagazdálkodásra lényegében nincs hatással. „Devizabevétel szempontjából kizárólag a nyugati idegenforgalom jön tekintetbe. Ezen belül is elsősorban az IBUSZ által szervezett, tőkés országokból Magyarországra irányuló utazásoknak van jelentősége.” Ezért a bejövő tőkés idegenforgalom fejlesztését – politikai jelentőségét is figyelembe véve – mégiscsak kívánatosnak minősítették, azonban nem a népgazdaságot terhelő nagyobb arányú beruházások által, hanem elsősorban a meglevő kapacitás kihasználásával.

Ami a férőhelyhiányt, a szállodai szolgáltatások mostoha helyzetét illeti, a már bemutatott lesújtó adatokat új, lényeges észrevétellel egészítették ki: „Megállapítható, hogy a jelenlegi szállodai kapacitásnak viszonylag kis hányadát használjuk ki a nyugati idegenforgalommal, jelentősebb hányadát a szocialista országokból származó idegenforgalom és a belföldi forgalom töltik ki.”²⁸ Valóban, a kapitalista forgalom a kapacitás 20%-át sem érte

²⁴ A turizmus második világháború előtti tetőpontját az 1937-es év jelentette. Ekkor 383 000 külföldi kereste fel Magyarországot. A forgalomból származó bevétel (4–5 millió dollár körül mozgott) elérte az exportbevétel 7%-át. A külkereskedelmi mérlegben már a harmadik helyen állt az idegenforgalomból származó bevétel. Az időszakról bővebben lásd: Kudar Lajos: *Turizmusunk története dióhéjban*. Budapest, 2003. 19–30.

²⁵ MOL M-KS 288. f. 23/1960/15. öe. Előterjesztés a Pénzügyminisztérium Kollégiumához idegenforgalmunk helyzetéről, 1960. szeptember 6.

²⁶ 1964-ben, majd 1965-ben is a hazánkba érkező turisták száma meghaladta az 1,3 millió főt. 1964-ben a kapitalista forgalom majdnem 100 millió devizaforint bevételt hozott. Igaz, az aktív egyenleg csak 26,7 millióra rúgott, de ennek fő oka az időközben ugyancsak ugrásszerűen fejlődő, nyugatra irányuló magyar turizmus megnövekedett devizaigénye volt. 1965-ben viszont a tőkés aktív egyenleg már majdnem 85 millió devizaforintot tett ki, szemben az 1960-as, fele ekkora hozammal számoló prognózissal. *Idegenforgalmi adattár*, 15., 36–37.

²⁷ Berend T. Iván szintén felfigyelt erre. Ennek kapcsán megemlíti, hogy amikor 1960-ban, a tizenöt éves tervezés előkészítésének keretében a nemzetközi fizetési mérleg áruforgalmon kívüli tételeit igyekeztek felmérni, arra a megállapításra jutottak: „Nagy vonalakban tisztán állhat előttünk, hogy az idegenforgalom általános fejlesztése különösebb eredményekkel nem kecsegtethet.” Berend: *Gazdasági útkeresés*, 410–411.

²⁸ A csekély kapacitás miatt egyébként a kihasználtsági mutatók impozánsak voltak. A Belkereskedelmi Minisztérium (BKM) adatai szerint az Országos Idegenforgalmi és Értelmi Vállalathoz tartozó tizenhárom budapesti szálloda 1959-es éves kihasználása 100%-ot tett ki, de negyedéves le-

el. Persze ezt sajátságos megvilágításba helyezi és némiképp meg is magyarázza, hogy a tőkés forgalmat favorizáló álláspont ellenére a szállodai szobák 90%-ához nem tartozott fürdőszoba, mintegy 50%-ukban nem állt rendelkezésre központi fűtés és melegvíz-szolgáltatás.²⁹

Azonban hiába hangsúlyozták a turizmus összefüggéseit jobban ismerő illetékesek, hogy az adott gyenge felkészültség mellett a nyugati forgalom növeléséhez a következő öt-éves tervben Budapesten 900 férőhely létesítése nem elégséges, hanem legalább 2000-es kapacitásbővülés szükséges. A Pénzügyminisztérium szerint ez körülbelül három nagyméretű első osztályú szálloda építését igényelte volna, amit nem tartottak sem feltétlenül szükségesnek,³⁰ sem megvalósíthatónak. A tervek realizálása előtt tornyosuló legnagyobb akadályt az építőipari kapacitás hiánya jelentette.³¹

A Pénzügyminisztérium részéről, számot vetve a szűkös lehetőségekkel, az 1959-es javaslatok szellemében továbbra is igen visszafogottan határozták meg tehát a turizmus lehetőségeit. Az egy évvel korábban tervezett 900 szobás Duna-parti szállodasor helyett egy mintegy 700 szobás, nyugati idegenforgalomra alkalmas, nem luxus kivitelű budapesti szálloda építését tekintették lehetségesnek, ha mód van rá, tőkés hitel igénybevételével.³² Emellett indítványozták, hogy a nemzetközi elhelyezésre alkalmas szállodakapacitás a belöldi forgalom részére csak nyári szezonon kívül álljon rendelkezésre. Így a lehető legszükségesebbre korlátozott ráfordításokkal megvalósíthatónak tartották, hogy a célkitűzéseknek megfelelően az ötéves terv végére a tőkés idegenforgalom közel négyszeresére, a baráti forgalom kétszeresére növekedjen.³³

A pártközpont Államgazdasági Osztálya azonban a Pénzügyminisztérium túl óvatos anyagát megtárgyalva nem azonosult az abban megfogalmazottakkal, hanem merészebb terveket fogadott el és terjesztett az MSZMP Politikai Bizottsága (PB) elé. Ebben politikai és gazdasági szempontból is előnyösnek és szükségesnek minősítették az idegenforgalom

bontásban előfordult a 113%-os kihasználtság is. Ezt pótágyak beállításával érték el, ami viszont jelentősen növelte a zsúfoltságot. A balatoni szállodák foglaltsága, beleértve a tó partján egész évben üzemelő öt szállodát is, egész évre számítva mindössze 38,9% volt, természetesen a szezonális miatt. MOL M-KS 288. f. 23/1960/15. őe. Előterjesztés a Pénzügyminisztérium Kollégiumához idegenforgalmunk helyzetéről, 1960. szeptember 6.

²⁹ MOL M-KS 288. f. 23/1960/15. őe. Az Államgazdasági Osztály jelentése a Politikai Bizottság részére az idegenforgalom alakulásáról, 1960. szeptember 19.

³⁰ Az 1959-es számításokra alapozott kalkulációkra hivatkozva megállapították, hogy a javasolt fejlesztés a magas költségek mellett lassú megtérüléssel kecsegtetne. A szállodai beruházások megtérülési idejét 15–25 évre becsülték, ugyanakkor elismerték, hogy a befektetés az átlagos exportnál gazdaságosabb deviza kitermelést eredményez.

³¹ Egyrészt a tervezett építkezések mintegy 25%-át körülbelül három millió dollárnyi importból kellett volna fedezni, másrészt az „építési anyag- és építőkapacitásunk jelenlegi helyzetében még más, az idegenforgalomnál is esetleg kedvezőbb termelőkapacitásokra irányuló beruházások sem kerülhetnek az ötéves terv során kielégítésre” – szölt az előterjesztés. MOL M-KS 288. f. 23/1960/15. őe. Előterjesztés a Pénzügyminisztérium Kollégiumához idegenforgalmunk helyzetéről, 1960. szeptember 6.

³² További irányelvekként fogalmazták meg, hogy a folyamatban lévő szállodarekonstrukciókat kezeljék kiemelt beruházásként, minél előbb fejezzék be őket. Elsősorban a Royal Szálló újjáépítésére gondoltak. Tekintsék át ismét, hogy a korábban turisztikai célt szolgáló épületeket milyen körülmények között lehetne visszaszolgáltatni eredeti rendeltetésükre. Végül a meglévő kapacitás tőkés célra felszabadítása érdekében elképzelhetőnek tartották, hogy a baráti idegenforgalom jelentős részét a SZOT keretei közötti csereüldötetés felé tereljék. Uo.

³³ Uo.

nagyobb arányú fejlesztését, megállapítva, hogy az nem fejlődött a lehetséges, illetve kívánatos mértékben.³⁴ Elsődleges célként továbbra is azt határozták meg, hogy a kapitalista országokból nagyobb arányban utazzanak be. Ennek érdekében pedig minden korábbi javaslatot meghaladó mértékű, 4000-es ágyszám-növekedéssel járó fejlesztést tartottak indokoltnak, oly módon, hogy Budapesten 2000 szállodai, a Balatonnál pedig további 2000 motel férőhelyet létesítsenek három éven belül. Ehhez hozzátették, hogy komplex fejlesztések esetén a szállodai profiton túl további évi 2,5–3,5 millió dolláros devizabevételt jelenthetnek a turisták által igénybe vett szolgáltatások (vízumdíj, utazási költségek, pénzbevételek; szórakozás, ajándékozás, vadkilövés stb.).³⁵

Felismerték tehát, hogy a szállodai kapacitás növelése önmagában nem elégséges, hanem szükséges bizonyos járulékos feltételeket (benzinkút stb.) is biztosítani. Azaz az idegenforgalom fejlesztése egyéb, addig számításba alig vett területen is beruházási igénnyel jár.³⁶ Ennek kapcsán kiemelték a megfelelő színvonalú programok, propaganda szükségességét.³⁷ Némiképp meglepő módon a korszerűtlennek tekintett kisebb vendéglátóipari üzemeket nem számítva a vendéglátást alapvetően elfogadhatónak minősítették – hozzátéve, hogy kulturáltabbá kell tenni a kiszolgálást, illetve egyenletesebbé az áruellátást.³⁸ A közlekedési feltételeit már rosszabbnak ítélték. A nemzetközi idegenforgalomban használt közlekedési eszközök közül a vonatokat túlszűfoltaknak, illetve kulturálatlanoknak találták, az autóbusz- és személyhajó-kapacitást pedig keveselltek. Megállapították, hogy miközben az autós turizmus a motorizáció térhódításával érzékelhetően egyre népszerűbb, hiányoznak az autószerzők és fővonali benzinkutak.³⁹

³⁴ „Erre utalnak azok a tőkés kezdeményezések is, melyek 1800 ágygal rendelkező szálloda megépítésére és annak 60%-os megtöltésére vállalkoznak. Az idegenforgalom növelése döntően politikai szükségszerűség” – tették hozzá. MOL M-KS 288. f. 23/1960/15. öe. Az Államgazdasági Osztály jelentése a PB részére az idegenforgalom alakulásáról, 1960. szeptember 19.

³⁵ Ennek igazolására kifejtették, hogy a külföldiek általában pénzük 60%-át szállásra, vendéglátóipari szolgáltatásokra, 20–25%-át közlekedésre, 15–20%-át pedig ajándékvásárlásra és egyéb célokra költik.

³⁶ MOL M-KS 288. f. 23/1960/15. öe. Előterjesztés a Pénzügyminisztérium Kollégiumához idegenforgalmunk helyzetéről, 1960. szeptember 6.

³⁷ Az IBUSZ által kiadott éves balatoni műsorfüzetben 1960-ban például a tihanyi Népművészeti Házat az 1940-es, tehát húsz évvel ezelőtti állapotok alapján írták le. *Balatoni műsorfüzet 1960.* Középdunántúli Napló, 1960. július 5.

³⁸ Ezen megállapításokat azonban a sajtóban újra és újra ismétlődő panaszok nem támasztották alá. Ezzel kapcsolatban egyetlen, az időszak vendéglátásának sajátos miliójét tükröző történetet mutatunk be. Egy Balaton-parti bisztróba egy fiatalember érkezett, és azonnal a főnököt kereste, aki nek elmondta, hogy egy német, angol, francia és magyar tagokból álló barátságtúra résztvevői szeretnének tízóraira kakaót, virslit, kiflit, egy-egy pohár sört kapni, ha lehetséges. A személyzet minden belföldi vendéget „megmozgatott”, hogy a mintegy negyven embernek helyet biztosítson. Egy német fiatalember hangos szóval osztotta el az érkezőket. A helyszínen tartózkodó újságíró, miután feltűnt neki, hogy az asztaloknál magyarul beszélnek, megkérdezte a mellette helyet foglalót: Hány külföldi van maguk között? A személyzethez tartozik? – kérdezett vissza a fiatal. Ha nem, elárulom, magyarok vagyunk, mind egy üzemből. Sehol sem szolgált ki bennünket rendesen. Ezért találtuk ki a barátságtúrát. A német igazi. Budapesten egy importgépre felügyl. Ő a mi alibink. Nélküle megint várhatnánk egy hétig a langyos virslire. *Az Alibi.* Középdunántúli Napló, 1961. július 2.

³⁹ Valóban, míg 1937-ben az országban 978 üzemanyagtöltő állomást találhattak az autósok, addig 1960-ban csak 328-at, miközben éves szinten már majdnem 15 000 külföldi személygépjármű rőtta útjainkat üdülési céllal. *Idegenforgalmi adattár, 131–143.*

A pártközpont részéről természetesen szükségesnek tartották az illetékes szervek felhívását a felsorolt hibák mielőbbi korrigálására. E szerint megfelelő deviza- és forintkeretet kívántak biztosítani a nyugati idegenforgalmi propaganda színvonalának emelésére. Növelni szándékozták a turisztikai célú autóbusz- és hajóparkot, a benzinkút- és autószerelv hálózatot pedig bővíteni akarták. A vendéglátóipar minőségének javítása érdekében pedig az idegenforgalmi és vendéglátóipari közép- és felsőfokú képzés – baráti országokkal együttműködő – megszervezését tartották elsődleges fontosságúnak.⁴⁰

Ugyanakkor sokatmondóan sejtették az előbbieken kifejtett javaslatok megvalósulásának bizonytalan voltát az Országos Idegenforgalmi Tanácsra vonatkozó megállapítások. „A továbbiakban javítani kell munkája színvonalán, és jobban kell harcolnia az idegenforgalommal kapcsolatos állami határozatok maradéktalan végrehajtásáért.”⁴¹ Az OIT a ráruházott irányító, koordináló feladatoknak az adott keretek között nem tudott megfelelni. Működése alatt számottevő fejlődést nem tudott elérni, ezért a pártközpontban is megvizsgálandónak tartották, hogy szervezete, illetve hatásköre elegendő-e a jövőben várhatóan növekvő munka ellátására. Konkrét lépéseket az ágazat apparátusának átformálására azonban nem kezdeményeztek.

Hiába állapították meg azonban a komplex turisztikai fejlesztések mielőbbi megindításának fontosságát, amíg a bürokratikus gazdaságirányítás egésze az erre vonatkozó javaslatokat egyáltalán nem tette magáévá. Jellemző módon az Államgazdasági Osztály megállapításaival egy időben – a pártvezetés részéről hozott elvi döntések értelmében – az Országos Tervhivatal felülvizsgálta a második öt éves terv előirányzatait, és ideologikus, voluntarista szempontok szerint az egyébként is szűkös erőforrásokat az ipari termelés növelésére kívánta átcsoportosítani.⁴² A turizmus fejlesztése érdekében szükséges feladatok teoretikus rögzítése ellenére a ténylegesen érvényesülő gazdaságpolitika terén a szállodai és egyéb szolgáltatásfejlesztések a második öt éves terv vonatkozásában sem remélhettek nagyobb szabású beruházási lehetőségeket.

1960-ban tehát, kiteljesítve az 1959-es vizsgálatokat, arra a következtetésre jutott a gazdaságpolitikai vezetés, hogy mindenképp kívánatos a turizmus fejlesztése. Egyrészt a szabad utazással járó közvetlen és közvetett politikai előnyök önmagukban is érdemessé és szükségessé tették intenzívebb támogatását. Másrészt, még ha nem is volt várható tőle az ország devizaegyensúlyát jelentős mértékben befolyásoló bevétel, olcsón kitermelhető devizaforrást jelenthetett akkor, amikor egyre inkább felértékelődött minden effajta lehetőség. Paradox módon a vezetést ezzel egy időben az idegenforgalom addigi eredményei, a kapitalista országokból beutazók növekvő száma bizonytalanította el. Az 1960-as forgalom a belügyi apparátus értékelése szerint több alapvető, az ország biztonságát veszélyeztető

⁴⁰ Egyidejűleg intézkedések születtek a tőkés turizmus fejlődését gátló további, mindenekelőtt adminisztratív akadályok megszüntetésére. E szerint a turista vízumdíjakat 3–9 dollárról 1 dollárra mérsékeltek, lerövidítették a vízumkiadás idejét, egyszerűsítették az útlevél-ellenőrzést és a vámkezelést. Döntés született idegenforgalmi képviselőknek nyugati fővárosokban való létesítéséről is. MOL M-KS 288. f. 23/1960/15. 6e. Az Államgazdasági Osztály jelentése a PB részére idegenforgalom alakulásáról, 1960. szeptember 19.

⁴¹ MOL M-KS 288. f. 23/1960/15. 6e. Előterjesztés a Pénzügyminisztérium Kollégiumához idegenforgalmunk helyzetéről, 1960. szeptember 6.

⁴² A korábban elfogadott célokhoz képest az ipari termelés növekedését 1958–1965 között 65–70%-ról 80–85%-ra kívánták fokozni, ugyanakkor a szolgáltatásfejlesztés beruházásait abszolút értelemben mintegy hétmilliárd forinttal csökkentették volna. Ez „nehéz helyzetet teremt a nem termelő ágazatok területén” – konstatálta az Országos Tervhivatal a várható következményeket. Berend: *Gazdasági útkeresés*, 210–211.

problémát vetett fel. A Belügyminisztérium előterjesztését – melynek már címe is sokat sejtető volt: „Javaslat az idegenforgalom növekedésével kapcsolatos ellenséges aknamunka korlátozására teendő néhány intézkedésre” – 1961 februárjában tárgyalta meg a Politikai Bizottság.⁴³

A Politikai Bizottság és az idegenforgalom növekedése

Mint láthattuk, az idegenforgalom fejlesztését végső soron támogatandónak tekintette a pártközpont gazdaságpolitikai köre. Azonban a tőkés világ felé történő nyitás, a bel- és külföldön is növekvő utazási kedv megkönnyítette az „imperialista kémtevékenységet,” másrészt az ideológiai nevelésben is káros hatásokkal járt. Ez új kihívások elé állította az illetékes belügyi és propagandaszerveket. Lássuk tehát, hogyan vélekedtek a Politikai Bizottságban az idegenforgalom növekedéséről.⁴⁴

1960-ban a kapitalista országokból beutazó külföldi állampolgárok száma már majdnem 60 000 főt tett ki, „ebből adódik a mi nagy gondunk” – jelezte Biszku Béla, hogy az idegenforgalomnak politikai előnyei mellett komoly árnyoldalai is lehetnek.⁴⁵ Ilyen volumen mellett az adott eszközökkel már nem lehet megfelelően kiszűrni a nemkívánatos elemeket, ugyanakkor a turizmus fontos politikai szerepéből következően olyan megelőző intézkedéseket igényelne, melyek nem veszik el a beutazók kedvét sem – tekintette át a belügyminiszter röviden a megoldásra váró probléma lényegét.⁴⁶

Az illetékesek szerint a növekvő idegenforgalom következtében valóban „megdöbbenő” eseteket eredményezett a kellő éberség hiánya. „Az elmúlt hetekben a Dunai Vasműben a KGST-hez tartozó országok képviselői tanulmányoztak és megvitattak egy fontos találkozást. A tanácskozáson résztvevő szovjet delegátusok figyeltek fel arra, hogy a tanácskozáson jelen van két osztrák mérnök is, akiket a gyár főmérnöke hívott meg.” Vagy előfordult, hogy „a Központi Fizikai Kutató Intézetben egy belga állampolgár kíséret és ellenőrzés nélkül szabadon járt- kelt a laboratóriumban és az Intézet más fontos területein”.⁴⁷

A felvetett anomáliákra vonatkozó reakciók a PB tagjainak a turizmussal kapcsolatos eltérő álláspontjait is jelezték, igaz, anélkül, hogy a nézetkülönbségek egyértelműen kirajzolódtak volna, inkább finom distinkciókon keresztül. Abban látszólag mindenki egyetértett, hogy a forgalom megindítása politikailag helyes döntés volt, s hogy a problémát az

⁴³ Mint már utaltunk rá, ekkoriban indultak meg az útlevél- és vízumrendészet terén a liberalizálás irányába mutató átfogó reformok, melyek aztán végigkísérték a hatvanas évek időszakát. 1959 végén a Belügyminisztérium Kollégiuma megfogalmazta, hogy a vízumrendszert a turistaforgalom érdekében jelentősen egyszerűsíteni kell. A PB 1960 októberében utasítást adott, hogy kapitalista országok irányába gyorsítsák, egyszerűsítsék vízumkiadást. A még kiforratlan, nem véglegesített szabályozás nyilvánvalóan több kérdést vetett fel turizmusfejlesztés és az állambiztonság vonatkozásában is. Bencsik–Nagy: *A magyar úti okmányok története*, 55–57., 103–104.

⁴⁴ Ezzel kapcsolatban komoly aggodalmak merültek fel a PB több tagjában már 1960 októberében, amikor az útlevél- és vízumrendszer új igényeknek megfelelő szabályozását tárgyalták. Bencsik–Nagy: *A magyar úti okmányok története*, 59–60.

⁴⁵ Pontosan 57 389 beutazó tőkés turista érkezett az országba. Ehhez képest néhány év múlva, például 1965-ben már több mint 300 000-en jöttek nem szocialista országokból. *Idegenforgalmi adattár*, 15.

⁴⁶ MOL M-KS 288. f. 5/221. öe. Jegyzőkönyv a PB 1961. február 7-i üléséről. Javaslat a kapitalista országokból beutazókkal kapcsolatban.

⁴⁷ MOL M-KS 288. f. 5/221. öe. A Belügyminisztérium és Központi Bizottság (KB) Adminisztratív Osztálya javaslata a Politikai Bizottsághoz az idegenforgalom növekedésével kapcsolatos ellenséges aknamunka korlátozására teendő néhány intézkedésre, 1961. február 20.

elért eredményeket nem kockáztatva – Marosán György szavaival élve – „pánikkeltés és lármázás nélkül kell megoldani”.⁴⁸ A különbség abban állt, hogy ez milyen jellegű és mértékű korlátozó intézkedéseket jelentsen. Marosán például nemcsak az ellenséges hírszerző tevékenységgel kapcsolatos társadalmi felvilágosító munkát hiányolta, de adminisztratív, korlátozó lépések bevezetését is szükségesnek tartotta. Megemlítette például, hogy más népi demokratikus országokban csak meghatározott területekre szól a vízum, és ennek bevezetését hazánkban is érdemes lenne megfontolni. Kifejtette, hogy az a liberalizmus, ami nálunk van, nincs az egész világon, ezért minél előbb rendet kell tenni nemcsak a vízumkiadás területén, hanem a társadalmi felelősség, a tolmácskérdés vonatkozásában is, mert a turizmus fokozódásával csak egyre bonyolultabbá válik a politikai-állambiztonsági munka. „Az ellenforradalom után, ismert politikai okoknál fogva Magyarországon ezen a területen széleskörű lazulás következett be. S mikor 1957–58-ban ezen a vonalon új módszereket kezdtünk alkalmazni – s ezek nem is rosszak –, nem gondoltunk arra, hogy 1960-ban mi következik be nemzetközileg és magyar síkon egyaránt.”⁴⁹ Kiss Károly véleménye szerint azzal, hogy meggyorsították a beutazási engedélyhez jutás lehetőségét, ellehetetlenítették a kíváncsok ellenőrzését. Továbbá arra is felhívta a figyelmet, hogy az ellenséges aknamunka a különböző deviza-visszaéléseken keresztül már a Magyar Népköztársaság valutája, pénze, gazdasági stabilitása ellen is irányul.

Ami a tolmácsok, idegenvezetők kérdését illeti, Kállai Gyula fűzte tovább a felvetett gondolatokat: a tolmácsgarnitúrát ki kell cserélni, mert jelentős részük az úgynevezett „úri osztályból származik, akik szinte örülnek, ha a Nyugatról ide jött emberek nyelvén beszélhetnek” – szólta a keményvonalas álláspont. Az eszmefuttatást Komócsin Zoltán jellegzetes, dogmatikus fordulatai zárták. „Valóban jelenleg Budapesten a tolmács szerepet az önkéntes deklaszált elemek látják el. Itt arról van szó, ha jól értelmezem, hogy minimális társadalmi összefogással ellenakciót akarunk csinálni. Azt hiszem, hogy erre minden lehetőségünk megvan. Itt van például az Eötvös Egyetem, ahol a hallgatók közül ki lehetne egy ilyen aktívára való fiatalot válogatni.”⁵⁰

Más PB-tagok többre értékelték a turizmus pozitív politikai vonatkozásait, mint esetleges árnyoldalait. Szirmai István például emlékeztetett: „...már akkor is, mikor megindítottuk, számoltunk azzal, hogy ilyen veszélyekkel jár,” s egyesek máris olyan általános korlátozásokat akarnak bevezetni, mint például a vízum használatának meghatározott területhez kötése. Rámutatott arra, hogy Magyarországon a szabad mozgás ilyen jellegű szabályozása az ország méretéből adódóan is képtelenség. Mert, ha a beutazási engedély csak Budapestre szól, az ország akkor is ki van téve minden biztonsági kockázatnak. Itt található az ipar 50%-a, illetve az előterjesztésben szereplő atomfizikai kutatóintézet, a turistákat pedig mégsem lehet kitiltani a fővárosból. Az ellentmondás feloldására inkább a társadalmi felvilágosító munka, az éberségre nevelés erősítését ajánlotta, amit árnyaltabb módszernek tekintett. Nemes Dezső csatlakozott Szirmai álláspontjához, mondván, a területi megszorítás a kémgondot nem oldja meg, azonban a turistákra gyakorolt „politikai hatást lerontjuk”.

Talán Münnich Ferenc kormányfő megfogalmazása jelenítette meg legplasztikusabban a vezetésben a turizmus fejlesztése kapcsán felmerült dilemmákat, illetve az azokra adott ellentmondásos, korlátozottan pragmatikus válaszokat. „Mi arra törekszünk, hogy minél

⁴⁸ MOL M-KS 288. f. 5/221. öe. Jegyzőkönyv a PB 1961. február 7-én tartott üléséről. Javaslat a kapitalista országokból beutazókkal kapcsolatban.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Uo.

többen utazzanak be az országba, legyen valutáris bevételünk.” Ugyanakkor egyetértett az-
zal, hogy meg kell erősíteni a Belügyminisztériumot, az érintett szerveket, a közvéleményt
pedig nagyobb éberségre kell nevelni. Például fenntartásainak adott hangot, hogy az IBUSZ
apparátusa megfelel-e a növekvő forgalommal fokozódó politikai munka megfelelő szín-
vonalú ellátására. „Ott vannak mindenféle emberek. Találkoztam már olyan IBUSZ-alkal-
mazottal, akinek nagyon rossz kinézése volt, s ha rajtam múlt volna, nem sokáig lenne az
IBUSZ alkalmazottja.”⁵¹

A Politikai Bizottság tanácskozását követően az ellenséges aknamunka korlátozására
végül elfogadott intézkedések híven tükrözték a pártvezetés többségi álláspontját, mely sze-
rint az ország határainak nyitottabbá tételével járó politikai kockázatokat az elért eredmé-
nyek veszélyeztetése nélkül kell csökkenteni.⁵² Ennek szellemében mintegy általános alap-
elvként fektették le: „...olyan intézkedéseket kell tenni, hogy a becsületes szándékú magyar
és külföldi állampolgárok zaklatását ne eredményezzék.”⁵³

A belügyminiszter felhatalmazást kapott, hogy „az új helyzetnek megfelelően erősítse az
imperialista hírszerző szervek elleni elhárító munkát”.⁵⁴ Ennek keretében szükségesnek
tartották a különlegesen fontosnak minősített üzemek és katonai objektumok külföldi
megközelítését korlátozó, illetve tiltó intézkedések meghozatalát. Továbbá helyeselték,
hogy a turistaként, rokonlátogatóként beutazó kapitalista állampolgárok vízumában tűn-
tessék fel azt a várost vagy járást, amelyet fel kívánnak keresni, és amelyet a belügyi szer-
vek engedélyeztek számukra. Az éberség fokozása céljából a Belügyminisztériumnak a jö-
vőben felvilágosító előadásokat kellett tartania a leginkább érintett szervek és intézmények
számára az ellenség módszereiről.⁵⁵ Ennek politikai munkájába a párt- és KISZ-tagok tö-
megeit is be kívánták vonni. „Tájékoztatni kell őket, hogy adott esetben az ellenségnek mi-
lyen tevékenységével számolhatnak. Ki kell oktatni őket, hogy az ilyen esetekben milyen
magatartást tanúsítsanak, és milyen segítséget kaphatnak a BM szerveitől” – szölt a párt-
központ utasítása.

Az Agitációs és Propaganda Osztálynak kellett gondoskodnia arról, hogy a későbbiek-
ben a pártszervezetek rendszeres időközönként foglalkozzanak a kapcsolatok bővülésével
fokozódó imperialista „fellazítással”. A ki- és beutazásokkal leginkább érintett minisztéri-
umoknál és országos főhatóságoknál pedig a külföldi kapcsolatok osztályainak létrehozásá-
val kívánták növelni az ellenőrzést.⁵⁶ Az idegenvezetők és tolmácsok kiválasztásánál alap-
feltétellé tették, hogy politikailag és erkölcsileg megbízható személyek legyenek, akiket ezek
után a Művelődésügyi Minisztérium nyilvántartásba kellett, hogy vegyen.⁵⁷

⁵¹ Uo.

⁵² A PB már jelzett, 1960. okt. 18-i, a Magyar Népköztársaság útlevél- és vízumrendszeréről tárgyaló
ülése hasonlóképp folyt le. A reformellenes hozzászólások ellenére az elfogadott határozat rögzít-
tette, hogy szélesíteni kell az utazások körét. Bencsik-Nagy: *A magyar úti okmányok története*,
59–60.

⁵³ MOL M-KS 288. f. 5/221. 6e. A Belügyminisztérium és a KB Adminisztratív Osztályának javaslata
a Politikai Bizottsághoz az idegenforgalom növekedésével kapcsolatos ellenséges aknamunka kor-
látozására teendő néhány intézkedésre, 1961. február 20.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ A fegyveres testületeket, munkásőrséget, minisztériumokat, a ki- és beutazások intézésében részt-
vevő hatóságokat, hadiüzemeket, jelentős kutató és tervező intézeteket sorolták ebbe a körbe. Uo.

⁵⁶ Ezeket közvetlenül az illetékes miniszter, országos hatáskörű szerv vezetője alá rendelték, hozzá-
telve, hogy „az osztályok élére megbízható, párthű elvtársakat kell állítani”. Uo.

⁵⁷ Uo.

A pártvezetés tehát egyrészt tisztában volt a turizmus addig elért politikai és gazdasági eredményeivel, a „nagyon jó politikai levegő”, valamint a „valutáris bevételek” teremtette sikerekkel. Dogmatikus ideológiai ösztöne mégis a forgalmat korlátozó lépések irányába terelte volna. Ennek következtében sajátos kompromisszumokkal – a racionális és ideológiai érveknek egyaránt megfelelően – kívánták visszaszorítani a negatívnak tekintett tendenciákat.

A döntéshozóknak a turizmushoz való ellentmondásos viszonyulása az apparátus munkájára is rányomta a bélyegét. Miközben a gazdaságpolitikai szakemberek végső sorban pozitívnak értékelték az ágazat növekvő szerepét, és az Államgazdasági Osztály – mint láthattuk – arra vonatkozóan tett erőfeszítéseket, hogy a közeljövőben megsokszorozódjon a forgalom, a politikai vezetés egy része vagy a Belügyminisztérium túlzottnak tartva a nyitással járó kockázati tényezőket, éppen ellentétes előjelű javaslatokkal állt elő.

Pedig a beutazások csak ekkor kezdtek a tőkés turizmust preferáló fejlesztések nézőpontjából kedvező irányt venni. 1961-ben 70 000, 1962-ben pedig már több mint 90 000 nyugati látogató érkezett. A vendégek számának emelkedésével párhuzamosan növekedtek a devizahozamok is. 1961-ben 38,6 millió devizaforint, 1962-ben pedig már 49,1 millió devizaforint volt a bevétel.⁵⁸ A forgalom fejlődése rövid idő alatt átírta az 1959–1960-as mértéktartó prognózisokat, szerényebb elképzeléseket. Olyan szállodaépítkezések indultak elsősorban a Balatonnál, melyek szükségessége 1960-ban még fel sem merült, vagy ha szóba is került, az illetékesek nemet mondtak rájuk.⁵⁹ Ennek ellenére a gazdaságpolitikai vezetés 1963-ban a fejlődést lassúnak értékelte. Az addigi erőfeszítéseket pedig elégtelennek tartotta mind a szállodai kapacitás fejlesztése vonatkozásában, mind a beutazások elé tornyosuló adminisztratív akadályok lebontásában.⁶⁰ Rövid idő alatt tehát robbanásszerű változások következtek be a turizmus minden vonatkozásában, az új kihívások pedig új válaszokat igényeltek. Miközben tehát a kádári vezetést 1956-ot követően a gazdasági és politikai nyomás is arra késztette, hogy olyan, korábban elfeledett ágazatokat, mint a turizmus nagyobb elismertségben részesítsen, a kényszerű és sürgető helyzetben elmaradt a turizmus szocializmus viszonyai között is üdvösnek tekintett kereteinek kidolgozása. Nem került sor a meginduló forgalom várható következményeinek felmérésére vagy a szektor távlati céljainak meghatározására. 1960–1961-ben sajátos átmeneti állapotot mutatott a hazai idegenforgalom fejlődése. A korábbi időszakhoz viszonyítva már ekkor jelentős eredményeket mutatott fel, ugyanakkor az ezt követő évek növekedéséhez viszonyítva csak a tömegturizmus kibontakozása felé vezető átmeneti állomásnak tekinthető. A közbülső jelleg megmutatkozott a gazdaságpolitikai apparátus által levont mértéktartó következtetésekben és a Politikai Bizottság tagjainak reakcióiban is.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a rendszernek az ágazathoz fűződő ambivalens viszonyát az okozta, hogy a modern értelemben vett turizmus feltételeinek megteremtése újra és újra beleütközött a minden szférát determináló ideológiai korlátokba. Ez mind

⁵⁸ *Idegenforgalmi adattár*, 36.

⁵⁹ Lemondtak az eredetileg a második öt éves tervre tervezett jelentősebb budapesti fejlesztésekről, és a beruházási javakat átcsoportosították a tó partjára. 1961-re rövid idő alatt megépült a Vénusz szálló Siófokon, a hatemeletes Hotel Balaton 1962-re, majd a négyemeletes Napfény Szálló. 1964-ben pedig átadták az új siófoki szállodasor első két tagját, a Lidót és a Hungáriát. Tihanyban 1963-ra elkészült a hatemeletes Yacht Hotel vagy Hotel Tihany.

⁶⁰ MOL M-KS 288. f. 15/63. öe. Az Államgazdasági Bizottság 1963. július 15-i ülésének jegyzőkönyve. Az idegenforgalom fejlesztése a tőkés országokkal; MOL M-KS 288. f. 15/63. öe. A KB Ipari és Közlekedési Osztályának előterjesztése az Államgazdasági Bizottság részére az idegenforgalom helyzetéről és fejlesztésének lehetőségeiről, 1963. július 10.

a politikai vezetést, mind a mögötte álló apparátust sajátos kompromisszumokra vezette. Például az utazás adminisztratív korlátainak lebontása a racionalitás szempontjából hiába volt kedvező hatással az országra, a rendszer természetéből következően rögtön felerősödtek a nemzetközi osztályharc fontosságára hivatkozó, megfelelő ellenintézkedések megtételét követelő hangok.

A hatvanas évek elejétől növekvő gazdasági kényszerek egyrészt tehát a pragmatizmust erősítették, ugyanakkor a megszokott beidegződések, reflexek ez ellen hatottak. Az önkorlátozást, korlátoztságot a célszerűsége alapozott innovativitással elegyítő Kádár-rendszer spontán megteremtődésének időszaka ez, melynek belső vívódásai a turizmus orientálására is rávetültek.

A turizmus fejlődése,⁶¹ gazdasági szerepének felértékelődése 1964-re érte el azt a szintet, hogy elismerésének jelképeként megszervezték az Országos Idegenforgalmi Hivatalt (OIH),⁶² egyúttal önálló népgazdasági ággá nyilvánították a szektort. Az idegenforgalommal való fokozatos „megbarátkozás”-t jelzi, hogy amikor 1965-ben ismét a Politikai Bizottság elé került, már „fejlesztésének elvei” jelentették az elsődleges témát, jóllehet állambiztonsági kérdések ekkor is felmerültek.⁶³ A Kádár-rendszer hetvenes években kibontakozó tömegturizmusának gazdaságpolitikai, állambiztonsági előfeltételei azonban csak egy évtizedes tanulási folyamat eredményeként, a hatvanas évek végére teremtdtek meg.

⁶¹ Az 1964-es nyári szezon hozta a magyar idegenforgalom első komoly erőpróbáját. Összességében több mint 1 300 000 külföldi állampolgár fordult meg Magyarországon. Csak a szocialista országok viszonylatában átlépte a milliós nagyságrendet (1 100 000 fő), a tőkés turisták száma pedig meghaladta a 200 000-et.

⁶² 1017/1964 (VI. 6.) Korm. számú határozat az idegenforgalom szervezetének kialakításáról. *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye 1964*. Budapest, 1965. A kormányhatározat szerint a Minisztertanács közvetlen felügyelete alatt álló új állami szerv az idegenforgalom országos irányítását látta el. A Hivatal önálló tervehetőséggé vált, így érvényesülhetett az ágazati szervezési elv. Fő feladatai közé tartozott az állami szervek turisztikai vonatkozású tevékenységének összehangolása, a szektor távlati és éves tervének elkészítése, az országos idegenforgalmi politika kialakítása, a több tárcát érintő kérdések összehangolása.

⁶³ MOL M-KS 288. f. 5/1965/370. őe. Jelentés idegenforgalmunk helyzetéről és fejlesztésének elveiről, továbbá az útlevélkiadás helyzetéről, 1965. július 20.